

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ У ВОЄННИЙ ЧАС

Мельник О.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Київський університет інтелектуальної власності і права,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра адміністративного права інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
ORCID: 0000-0002-2088-630X
e-mail: olgameinik_1987@ukr.net

Мельник О.О. Актуальні питання здійснення мобілізації у воєнний час.

Український спротив повномасштабній збройній агресії ворога триває третій рік. За цей час значна кількість суспільних процесів та інститутів змінилась з урахуванням реалій воєнного часу. Про це також свідчить істотна кількість законодавчих змін, ініціатив та політичних дискусій.

Актуальні питання мобілізації та бронювання обговорено в Асоціації правників України. Організаторами заходу виступили чотири комітети АПУ: Комітет з військового права, військової юстиції та захисту прав ветеранів, Комітет з трудового права, Комітет зі спортивного права та Комітет з аграрного права.

Мобілізаційна підготовка та мобілізація є складовими частинами комплексу заходів, які здійснюються з метою забезпечення оборони держави (Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»).

Однією з найбільш гарячих тем упродовж усіх років війни була і надалі залишається тема мобілізації та бронювання військовозобов'язаних працівників. Звісно, закони, що регулюють суспільні відносини у сфері оборони країни, військової служби та військового обліку, існували завжди. Однак більшість із них не враховувала тонкощів воєнного періоду, які виникли на практиці. Тому законодавець, починаючи з лютого 2022 року і по сьогоднішній день активно приймає нові нормативно-правові акти, якими вносить зміни до вже чинних актів законодавства, визначає порядок реалізації тих чи інших процедур тощо.

З самого початку повномасштабної збройної агресії проти України велика увага була прикута до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», яким визначались засади мобілізації військовозобов'язаних осіб, категорії осіб, які мають право на відстрочку від призову на військову службу, а також інші актуальні питання. Водночас понад упродовж двох років проблемні питання, що виникали на практиці, не регулювалися жодним законодавчим актом, а єдиним джерелом інформації були судова практика та численні роз'яснення посадових осіб.

Щоб врегулювати ці проблемні питання, що виникли, потрібна потужна інформкампанія, терміни демобілізації і справедлива система залучення.

Ключові слова: мобілізація, мобілізаційна підготовка, військовозобов'язані.

Melnik O.O. Current issues of mobilization in wartime.

Ukrainian resistance to full-scale armed aggression of the enemy has been going on for the third year. During this time, a significant number of social processes and institutions have changed taking into account the realities of wartime. This is also evidenced by a significant number of legislative changes, initiatives and political discussions. Current issues of mobilization and reservation were discussed at the Association of Lawyers of Ukraine on September 17, 2024. The organizers of the event were four committees of the APU: the Committee on Military Law, Military Justice and Protection of Veterans' Rights, the Committee on Labor Law, the Committee on Sports Law and the Committee on Agrarian Law.

Mobilization training and mobilization are components of a complex of measures carried out to ensure the defense of the state (the Law of Ukraine «On Mobilization Training and Mobilization»).

One of the hottest topics throughout the years of the war was and remains the topic of mobilization and reservation of military personnel. Of course, laws regulating public relations in the field of national defense, military service, and military registration have always existed. However, most of them did not take into account the subtleties of the war period that arose in practice. Therefore, starting from February 2022 and to this day, the legislator has been actively adopting new regulatory legal acts that amend existing legislative acts, determine the procedure for implementing certain procedures, etc.

From the very beginning of the full-scale armed aggression against Ukraine, much attention has been paid to the Law of Ukraine “On Mobilization Training and Mobilization”, which determined the principles of mobilization of military personnel, categories of persons entitled to a deferral from conscription, as well as other relevant issues. At the same time, for more than two years, problematic issues that arose in practice were not regulated by any legislative act, and the only source of information was judicial practice and numerous explanations by officials.

A powerful information campaign, demobilization deadlines and a fair recruitment system are needed to resolve these problematic issues that have arisen.

Key words: mobilization, mobilization training, conscripts.

Постановка проблеми. В умовах затяжної війни й відсутності чітких термінів демобілізації громадяни починають сприймати службу в армії як довгострокове зобов’язання без перспектив на нормальне життя. Тому добровольців стає дедалі менше. В такій ситуації уряду доводиться шукати нові рішення і докладати додаткових зусиль, щоб відновлювати чисельність армії.

Мобілізація стала вимагати від уряду певних зусиль, до яких він не був готовий, а експерименти з застосуванням примусу під час мобілізації не завжди виявляються успішними.

Питання мобілізації – це, передусім, питання справедливості: рівне навантаження на регіони, на різні соціальні групи.

Водночас потрібно подолати корупцію в системі роботи з військовозобов’язаними, потрібна ротація тих, хто відслужив вже кілька років, а це вимагає змін у системі управління військами. Потрібна прозора система бронювання, необхідна для того, щоб не впала економіка. Також, розуміння для людей, що *мобілізація вибудована максимально прозоро й справедливо, вони по-іншому ставитимуться до неї*. Бо маємо комплекс складних проблем, системне рішення яких не можна замінити рейдами по концертах, ресторанах, громадському транспорті і т.д.

Мета статті: дослідження та висвітлення окремих проблемних питань, що стосуються мобілізації та способи їх вдосконалення.

Аналіз джерельної бази. Щодо критичного аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних, то окремі проблемні питання мобілізації, надання відстрочки від мобілізації досліджували В. Костецький, В. Лішавський, Т. Стукалін, О. Покотило, В. Бойко, О. Устименко, С. Полторак, І. Руснак, О. Гончаренко, В. Богданович, В. Горбулін, П. Богуцький, О. Володавська, Є. Григоренко, В. Комарницький, О. Сарнавський, А. Остапенко, С. Кириченко, М. Лобко, В. Семененко, О. Савинець та інші. Тематика моєї наукової статті є дуже актуальною, проте достатньо “молодою” і потребує значного дослідження, так як постійно вносяться зміни до законодавства про мобілізацію.

Виклад основного матеріалу. Мобілізація - комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту - на організацію і штати воєнного часу.

Мобілізаційні процеси та подальша військова служба під час дії воєнного стану регламентується законодавством України, зокрема: Конституцією України, Законом України «Про військовий обов’язок і військову службу», Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Законом України «Про оборону України», Законом України «Про правовий режим воєнного стану», Законом України «Про чисельність Збройних Сил України», Положенням про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України та іншими.

Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано.

Загальна мобілізація проводиться одночасно на всій території України і стосується національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій.

Часткова мобілізація може проводитися в окремих місцевостях держави, а також стосуватися певної частини національної економіки, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій.

Мобілізаційна підготовка – комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

З початку повномасштабного вторгнення в Україну основну роль відіграв Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», яким визначались засади мобілізації військово-зобов'язаних осіб, категорії осіб, які мають право на відстрочку від призову на військову службу, а також інші актуальні питання. Водночас понад упродовж двох років проблемні питання, що виникали на практиці, не регулювалися жодним законодавчим актом, а єдиним джерелом інформації були судова практика та численні роз'яснення посадових осіб.

Ситуація змінилася з ухваленням Кабінетом Міністрів України Постанови від 16 травня 2024 р. № 560 «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період». Вказаною Постановою визначається, зокрема, процедура оповіщення військовозобов'язаних, їх прибуття до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, військових частин ЗСУ, інших військових формувань; процедура перевірки військово-облікових документів, уточнення персональних даних та внесення відповідних змін у військово-облікові документи; процедура надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації та порядок її оформлення; організацію та проведення медичного огляду для визначення придатності до військової служби тощо.

В умовах воєнного стану в Україні питання уточнення даних про військовозобов'язаних набуло особливої актуальності. З одного боку, важливо мати чітку та актуальну інформацію про мобілізаційний резерв країни. З іншого - виникають певні правові проблеми, з якими зустрічаються військовозобов'язані при актуалізації своїх даних.

Згідно із законодавством до числа тих, кому потрібно уточнювати дані в ТЦК, входять усі військовозобов'язані чоловіки від 18 до 60 років, призовники і резервісти, ті, хто заброньований, має відстрочку, і жінки - військовозобов'язані.

Також на сьогодні всі чоловіки віком від 18 до 60 років зобов'язані мати при собі військово-обліковий документ. Вони мають пред'являти його на вимогу уповноваженого представника територіального центру комплектування (ТЦК), поліцейського чи представника Державної прикордонної служби. Військово-обліковий документ, виданий до 18 травня 2024 року, є чинним та не потребує обов'язкової заміни. Кабінет міністрів 16 травня затвердив нову форму універсального військово-облікового документа. Також уряд встановив, що він може бути створений як в паперовій формі, так і в електронній. Паперовий документ видає ТЦК протягом 5 днів, а електронний формується за допомогою електронного кабінету військовозобов'язаного. З 17 червня цього року під час перевірки військових документів представники держорганів зможуть здійснювати фото- і відеофіксацію, а також зможуть використовувати спеціалізоване програмне забезпечення для того, щоб перевірити інформацію про громадянина в Єдиному державному реєстрі призовників, військовозобов'язаних та резервістів «Оберіг».

Якщо українець порушив правила військового обліку чи не пред'явив документ, правоохоронці зможуть його затримати і доставити до ТЦК.

Спираючись на практичний аспект цього питання, відвідувати територіальні центри комплектування та соціальної підтримки людям доводиться кілька разів, перш ніж подати весь перелік необхідних документів для актуалізації даних, адже існують невідповідності у роботі електронних черг, наприклад, відсутність уточнень, до якого саме кабінету формується черга.

Для осіб, які не виконали обов'язок з уточнення облікових даних про себе, передбачена адміністративна відповідальність за порушення правил військового обліку.

У Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та Постанові від 16 травня 2024 р. № 560 «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період» визначено проведення призову громадян на військову службу, а також перелік осіб, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації, перевірка підстав щодо надання військовозобов'язаним відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації та її оформлення здійснюється територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки.

Військовозобов'язані чоловіки, які не мають підстав для відстрочки, можуть бути мобілізовані під час дії воєнного стану.

Щоб отримати відстрочку від призову під час мобілізації за наявності для цього умов, потрібно подати заяву про відстрочку та додати до неї документи, які підтверджують, що людина дійсно не підлягає призову, після чого комісією розглядається заява із поданим пакетом документів військовозобов'язаними.

Військовозобов'язані громадяни не встигають подавати документи на відстрочку, як умови подання змінюються, також змінювався пакет документів вже не один раз від 24 лютого 2022 року, а працівники ТЦК спеціально користуючись цим вручають військовозобов'язаним мобілізаційні повістки.

Працівники ТЦК та СП нерідко вчиняють незаконні дії щодо перешкоджання у наданні захисту прав клієнта адвокатом, незаконного утримання особи, вилучення засобів зв'язку та грубого поводження, тим самим перевищуючи свої повноваження, які передбачені низкою законодавчих актів.

В умовах сьогодення, коли юридична грамотність населення зростає, особливо важливою стає роль адвокатів у захисті прав і свобод громадян. Однією з актуальних проблем є протиправні дії територіальних центрів комплектування (ТЦК).

Висновки. Опрацювавши дану тему, варто зробити висновки, що потребує розробки та удосконалення механізм добровільної мобілізації, а не примусової, також має бути ефективна стратегія захисту, так як вона є критично важливою, тому що територіальні центри комплектування мають важливу роль у забезпеченні обороноздатності країни, однак іноді їхні дії можуть виходити за межі закону. Протиправними діями ТЦК можуть бути - незаконний призов на військову службу (призов осіб, які мають законні підстави для відстрочки або звільнення від служби). Порушення процедури призову: Наприклад, недотримання вимог щодо медичного огляду призовників; Перевищення службових повноважень: Використання службового становища для примусу або тиску на громадян.

Захист прав громадян у випадках протиправних дій ТЦК базується на низці нормативно-правових актів:

1. Конституція України: Гарантує основні права і свободи громадян, включаючи право на захист від незаконних дій державних органів.
2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»: Визначає порядок призову на військову службу та права призовників.
3. Кримінальний кодекс України: Передбачає відповідальність за злочини, пов'язані з порушенням прав призовників.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Передбачає відповідальність військовозобов'язаних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
4. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

5. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/aws/show/1932-12>.
6. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.
7. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
8. Савинець О.Ю. Теоретико-правові засади адміністративно-правового забезпечення мобілізації Збройних сил України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 201–209.
9. Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2105-20#n2>.
10. Закон України від 15 березня 2022 року № 2125-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>.
11. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 65 «Про загальну мобілізацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>.
12. Указ Президента України від 07 березня 2024 року № 149/2024 «Про звільнення в запас військовослужбовців строкової військової служби». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149/2024#Text>.
13. Остапенко А.І. Деякі питання правового регулювання оголошення стану війни. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття. *Матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)* Одеса: Гельветика, 2022. С. 370–373.
14. Кириченко С.О., Лобко М.М., Семененко В.М. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*, 2'2019. 2019. С. 9–16.
15. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1933-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.